

Aktuální tlak na změny v paradigmatech pojistné vědy

*Petra Tisová – Jaroslav Daňhel**

Abstrakt:

Diskuzní příspěvek je věnovaný tématu aktuálního tlaku na změny v paradigmatech pojistné vědy. Katastrofická rizika s sebou v posledních letech přináší velké otázky nad tím, jaký postoj k nim mají pojišťovny zaujmout. Velký problém je obzvláště v situacích opakujících se katastrof typu hurikánů na východním pobřeží karibské oblasti a Spojených států amerických, kde se dá již zcela legitimně řešit naplnění stavu nahodilosti, což je zásadní podmínka pro uznání pojistné události. Řešení se mimo stanovené limity a vyluky z pojistného plnění jeví v zapojení trhů i vně pojišťovnictví a přenos rizika např. pomocí katastrofických bondů.

Klíčová slova: Pojišťovnictví; Katastrofická rizika; Volatilita.

JEL klasifikace: M20, D22, G22, L11.

1 Úvod

Ve finančním sektoru je bezesporu nejdůležitějším odvětvím bankovníctví, které je obecně považováno za páteř světové, a i národních ekonomik, avšak jeho slabé místo spočívá v negativním vztahu k fenoménu volatility: ve své ekonomice je limitováno výší svých možných zisků, ale potenciální ztráty jsou neomezené. Banky při defaultech přicházejí o jmění, strádané po celé generace. V souvislosti s touto vlastností bankovní sektor ve své historii spustil několik významných ekonomických krizí s fatálními důsledky; naposledy bankovní byznys čelil hektickým událostem v druhé polovině předminulé dekády, kdy se zejména investiční bankovníctví významně spolupodílelo na odtržení reálné ekonomiky od autonomních virtuálních finančních trhů. Tyto události ve svém důsledku vedly ke stupňujícím se projevům celkové ekonomické nerovnováhy, kterou nakonec pro její rozměr již nebylo možno řešit jinak než průchodem hlubokou finanční krizí, která ohrozila stabilitu celosvětového finančního systému.

Bankovní sektor tak znovu potvrdil svou nízkou rezistenci vůči ekonomickým cyklům, a tedy i existenci závažného systemického rizika v odvětví, přenositelného dominovým efektem do ostatní ekonomiky. Možný krach celého finančního systému byl politiky odvrácen prostřednictvím masivní fiskalizace ztrát veřejnými

* Petra Tisová; Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví, katedra bankovníctví a pojišťovnictví, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <petra.tisova@vse.cz>.

Jaroslav Daňhel; Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta financí a účetnictví, katedra bankovníctví a pojišťovnictví, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3; <jaroslav.danhel@vse.cz>.

Článek je zpracován jako výstup projektu Nové trendy a inovace na finančních a kapitálových trzích evidovaného Interní grantovou agenturou VŠE v Praze pod označením F1/47/2022.

financemi. S důsledky v podobě nadbytečné likvidity v ekonomikách se tak potýkáme dodnes. V pokrizovém období došlo následně k masivnímu zextenzivňování regulace dohledu, nejprve v bankovním sektoru, následně pak byl tento postup regulátorů realizován napříč celým finančním trhem. Byl veden nereálnou představou zabránit dalšímu negativnímu cyklu, navíc tento postup nerespektoval specifika jednotlivých odvětví finančního sektoru a v některých odvětvích, zejména v pojišťovnictví, to vyvolalo nemalé problémy.

2 Pojišťovnictví a problematika asymetrie informací

Pojišťovnictví dlouhodobě plní svou historicky osvědčenou funkci stabilizovat finanční situaci ekonomických subjektů v případě, že je postihnou pojistitelné negativní důsledky nahodilé události, kryté uzavřenou pojistnou smlouvou (Tisová a Ducháčková 2021). V průběhu svého fungování se odvětví jeví jako velmi stabilní, i přes obdobný negativní vztah k volatilitě jako v případě bankovníctví, a tedy i přes závislost své vnitřní ekonomiky na náhodném generátoru, si dokázalo vytvořit účinný systém vestavěných stabilizátorů, který kompenzuje volatilní výkyvy náhodného škodního průběhu z hlediska časového, místního i věcného ve vnitřním hospodaření komerčních pojišťoven.

Společenské poslání pojištění kompenzovat negativní finanční důsledky nahodilosti pojištěním optimálně funguje v případě, že událost způsobí rozsahem škody ohrožení finanční stability subjektu, což je většinově splňováno u středních a velkých škod (Berliner 1982). Pro drobné, opakující se škody, se pojištění jeví jako neefektivní a subjekt by si je měl zafinancovat z vlastních zdrojů.

Odborná veřejnost většinově považuje pojistný trh za trh s obzvláště silnou asymetrií informace (Rotschild a Stiglitz 1976). Příčiny tohoto relativně vysokého stupně informační asymetrie jsou jednak subjektivní, pramenící ze snahy obou stran získat výhodu na trhu ze své informační převahy, jednak objektivní, související s nepredikovatelným vlivem nahodilosti na ekonomický výsledek rozhodnutí jak pojistitele, tak pojištěného klienta. Z teoretického hlediska je obzvláště důležitý fakt, že rozhodování obou aktérů probíhá vždy v nejistých podmínkách, se zřetelem k oboustranné informační nedokonalosti je pak pro klasickou ekonomii senzitivní problém ohledně předpokladu dokonalých informací na tomto trhu irrelevantní. Jinými slovy není nutno zabývat se otázkou, nakolik je předpoklad klasické ekonomie ohledně v každém časovém úseku informačně dokonalého „homo oeconomicus“ reálný.

V takových podmínkách lze ovšem stěží vtěsnat rozhodovací procesy lidí ohledně pojištění do postulátu o vždy racionální volbě. Ostatně konflikt mezi člověkem jako multikriteriálním rozhodovatelem a homo oeconomicus svého času popsal první „behaviorista“ David Bernoulli svým Petrohradským paradoxem, prokazujícím, že lidé se nemohou rozhodovat v nejistých podmínkách podle matematických doporučení. Pointu Petrohradského paradoxu lze snadno aplikovat na

z matematického hlediska neoptimální rozhodnutí proti důsledkům nahodlosti uzavřít pojištění. Tyto myšlenky dále rozvedli empiričtí ekonomové a kognitivní psychologové v čele s Nasimem Talebem (2014) a Danielem Kahnemanem (2013).

3 Diskuze nahodlosti

Základní podmínkou, že vzniklá škoda musí mít nahodilostní příčinu, se u pravidelně se opakujících škod nejeví jednoznačně, dokonce i v případě, jde-li o škody velkého, až katastrofálního dopadu z hlediska časového i věcného (Carter 1995). Příkladem jevu tohoto druhu jsou prakticky každoročně se opakující hurikány na jihovýchodě USA, které v důsledku stále pokračující koncentrace majetkových hodnot na daném území vyvolávají geometrickou řadou rostoucí rozsah škod, jehož finanční kompenzace již naráží na bariéru komerčního principu provozování pojištění. Proto je postupně do kompenzačního krytí těchto katastrof stále více zapojováno vícezdrojové financování, včetně možnosti vedle tradičního podílu veřejných financí také umístování tohoto rizika na celé finanční trhy formou emise speciálních cenných papírů - katastrofických bondů (CAT bonds).

Zabývat se hranicí z pozice pojistné praxe, kam až může dojít ambivalence mezi komerčním způsobem provozování pojištění, který nemůže překročit základní princip ekvivalence mezi příjmy a výdaji finanční instituce, se začali pojistní teoretici intenzivněji zabývat na konci minulého století a problém se začal výrazněji diskutovat v odborné literatuře, významný příspěvek v tomto duchu lze nalézt u již výše zmíněného aktéra zajišťovny Swis RE Barucha Berlinera. Tento problém se v následujících dekadách se dále vyostřoval, po komerčním pojišťovníctví bylo kontroverzně požadováno v rámci „nových výzev“ pojišťování škod na životním prostředí či kyber a IT rizik, tedy vesměs záležitostí s možností katastrofální realizace. Zahrnout finanční důsledky katastrof do tarifních modelů pro apriorní stanovení pojistného neživotního pojištění bylo historicky vždy velmi subtilní záležitostí, v současné době se stává limitním faktorem.

4 Neznámé neznámosti

Neživotní pojistitelé se nejvíce obávají tzv. neznámých neznámostí (unknown unknowns), které se v minulosti zatím nevyskytly a tedy nemají ani žádné historické pravděpodobnosti, které by bylo možno dosadit do modelů, i pokud bychom připustili jejich funkčnost. Taleb (2014) v této souvislosti upozorňuje na skutečnost, že u malých pravděpodobností chyby matematických modelů narůstají, čím vzácnější je určitá katastrofická událost, tím méně o jejím výskytu víme a tím menší šanci máme ji zahrnout do jakékoliv smysluplné predikce.

Problematičnost usuzování z historických časových řad v kontextu nepředvídatelnosti talebovských „černých labutí“ a jejich matematické neuchopitelnosti lze názorně ukázat na fukušimské katastrofě. Projekt atomové elektrárny v jedné z technologicky nejvyspělejších zemí světa byl z bezpečnostního

hlediska postaven jako efektivní obrana proti příčinám největší poslední katastrofy toho druhu. Reaktor ve Fukušimě byl postaven tak, aby odolal těm nejhorším zemětřesením, jaká byla v minulosti zaznamenána, a jeho konstruktéři s žádnými výrazně horšími nepočítali. Tsunami, která elektrárnu zničila, však znamenala další upgrade „černé labutě“, historických data o nich v sobě žádnou informaci neobsahovala.

V této souvislosti považujeme za nutné zdůraznit, že v zásadě stejný metodologický nedostatek, způsobený insuficiencí usuzování z historických dat, v sobě obsahují i v současnosti módní stres-testy finančních institucí, jejich kritériem je hypotetická schopnost čelení testované instituce parametrům posledního nejnepříznivějšího stavu ekonomiky, zastánci stres testů ovšem evidentně neberou v úvahu, že tomuto stavu musel předcházet stav méně nepříznivý, jinými slovy stres-testy nevypovídají nic o odolnosti vůči upgrade „černé labuti“.

5 Změna paradigmatu pojistitelnosti

Pro pojišťovnictví z těchto skutečností plyne jistá změna paradigmatu týkající se pojistitelnosti důsledků velkých škod a katastrof; proti potenciálním fatálním dopadům do ekonomiky se pojišťovny musí bránit stanovováním limitů pojistného plnění, eventuálně výlukami z pojištění (Daňhel 2005). Kromě dopadů velkých škod na ekonomiku hrozí potenciálně pojišťovnám i škody z kvalitativně se měnících nebo zcela nových rizik, které se ovšem se svými projevy jeví jako následky historicky pojistitelných nebezpečí, např. jako výbuch, požár atp. Snahou pojišťoven je tyto tzv. neznámé neznámosti anticipovat do výluk z pojištění, a pokud se tak dopředu neučiní, obvykle musí klientům vyplácet odškodné.

Příkladem jsou v současné době často z pojištění vylučovány následky terorismu. Jistou zajímavostí bylo i odškodňování následků jedné z prvních teroristických akcí, mající charakter katastrofické události, tedy útoku na věže Světového obchodního centra v roce 2001. V pojistných smlouvách nebyl terorismus vyloučen a spor byl tak vedený o to, zdali jde o jednu nebo dvě škodní události, což bylo pro odškodnění významné: šlo o to, zdali se bude odečítat jedna nebo dvě položky relativně vysoké spoluúčasti na škodě. Spor byl řešený dvěma soudy a každý to rozhodl jinak. Jeden soudní dvůr zdůrazňoval skutečnost, že šlo o jednu řízenou akci, přičemž druhý akceptoval časový rozdíl mezi nárazy letadel do jednotlivých věží.

S neměnnou podmínkou nahodilého původu pojistitelných škod teoreticky souvisí ještě jeden významný problémový okruh: v rámci operačního rizika protispolečenského chování klientů, eventuálně i zaměstnanců, je pojišťovnictví vystaveno morálnímu hazardu a negativnímu výběru ze své podstaty více než jiná finanční odvětví. Protispolečenskému chování ze strany účastníků pojistného vztahu je vystaven celý pojišťovací byznys, bez ohledu na druh či typ pojistného produktu. Není bez zajímavosti, že někteří teoretici do problematiky asymetrie informace zahrnují i oblast morálního hazardu a negativního výběru.

Lze se setkat s názorem, prezentovaným zejména Stiglitzem později oceněným Nobelovou cenou (Rotshild a Stiglitz 1976), že potenciální klient pojišťovny je zpravidla lépe informován o své rizikovosti než pojišťovna a informační převaha je na straně poptávky po pojištění; do argumentace o převaze klienta je pak zahrnováno i jeho potenciální rozhodnutí spáchat pojistný podvod. Dle našeho názoru ale taková událost pak nastane jistě, není tedy nahodilé povahy a jako takovou ji nelze posuzovat v rámci obvyklých měřítek pojistného vztahu. Morální hazard a negativní výběr je jednoznačně nekompatibilní s institucí pojištění.

6 Závěr

Možno v předkládaném diskuzním příspěvku shrnout, že finanční krytí důsledků velkých škod včetně katastrofických událostí jednoznačně spadá do problematiky přehodnocení paradigmat pojistné vědy z hlediska stanovení limitů pojistitelnosti a to i v důsledku přítomnosti silné informační asymetrie.

Stranou nemohou zůstat ani neznámé neznámosti, o kterých v daném období nic nevíme, avšak s jistotou můžeme tvrdit, že někdy nastanou. Pojistitelé tak ve svých úvahách musí pracovat i s takovouto formou nejistoty a zapracovávat ji do predikčních modelů, což se jeví jako jeden z nejsložitějších procesů.

Odvětví komerčního pojišťovnictví včetně zajištění má v tomto ohledu bariéru v nutném respektování principu ekvivalence při stanovení pojistného. Řešením je v tomto ohledu používání jednak limitů pojistného plnění a výluk z pojištění, ale především vícezdrojové financování zejména katastrof, zapojující do eliminace finančních důsledků nahodilosti velkého až katastrofálního rozsahu veřejné finance a celé finanční trhy.

Literatura

- BERLINER, B., 1982. *Limits of Insurability od Risks*. Prentice Hall International.
- CARTER, R. L., 1995. *Reinsurance*. 3rd ed. Avon: The Mercantile and General Reinsurer. s. 20–137.
- DAŇHEL, J., 2005. *Pojistná teorie*. Praha: Professional Publishing.
- KAHNENAN, D., 2013. *Myšlení rychlé a pomalé*. Brno: Jan Melvil.
- ROTHSCHILD, M., a J. STIGLITZ, 1976. Equilibrium in Competitive Markets: An Essay on the Economics of Imperfect Information. *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 90, iss. 4., s. 629–649. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/1885326>.
- TALEB, N. N., 2014. *Černá labuť*. Praha a Litomyšl: Paseka.
- TISOVÁ, P., a E. DUCHÁČKOVÁ, 2021. Konzervativní odvětví pojišťovnictví: vývoj pod zvýšeným tlakem změn v ekonomickém a finančním prostředí. *Socioekonomické a humanitní studie*. Vol. 13, č. 1, s. 141–152.

Current pressure for paradigm shifts in insurance science

Petra Tisová – Jaroslav Daňhel

Abstract:

Catastrophic risks have in recent years brought with them big question marks over what attitude insurers should take towards them. This is particularly a problem in situations of recurrent hurricane-type catastrophes on the east coast of the Caribbean and the United States, where it is already perfectly legitimate to address the fulfilment of the contingency condition, which is an essential condition for the recognition of an insurance claim. The solution, beyond the limits and exclusions imposed on claims, appears to be to involve markets outside the insurance industry and transfer risk, for example, through catastrophe.

Keywords: Insurance; Catastrophic risks; Volatility.

JEL Classification: M20, D22, G22, L11.